

КОНФЛІКТНІ ДІАЛОГИ В ОПОВІДНИХ ТЕКСТАХ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

Статья посвящена исследованию роли вербальных и невербальных средств коммуникации в конфликтных диалогах в повествовательных текстах И. С. Нечуя-Левицкого.

Ключевые слова: *вербальные и невербальные средства коммуникации, конфликтный диалог, вербальная агрессия, агрессивные жесты, мимика, поза, взгляд.*

The article covers the research of the role of verbal and nonverbal facilities of communication in conflict dialogs in narrative texts by I. S. Nechuya-levickogo.

Keywords: *verbal and nonverbal facilities of communication, conflict dialog, verbal aggression, aggressive gestures, mimicry, pose, look.*

Одним з проявів конфліктної комунікації є вербальна й невербальна агресія. Агресія є явищем перш за все психологічним, тому ця проблема маловивчена з позицій лінгвістики. На сьогодні ще не одержали глибокого лінгвістичного опрацювання специфічні особливості конфліктного дискурсу, а також характеристики вербальних і невербальних проявів агресії в ньому, що зумовило *актуальність нашого дослідження*.

Метою статті є з'ясування ролі вербальних і невербальних складників комунікації у конфліктних діалогах в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького. Мета зумовила розв'язання таких *завдань*: 1) висвітлити погляди лінгвістів на проблему вербальної і невербальної агресії; 2) деталізувати роль вербальних і невербальних складників конфліктної комунікації персонажів в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького; 3) окреслити межі подальшого дослідження.

Вербальною агресією є настанова адресанта на антидіалог, тобто на діалог конфліктного типу. Цій проблемі присвячені лінгвістичні праці Т. О. Воронцової [1], Ю. В. Щербиніної [2], К. Д. Седова [3] та ін. Прояви невербальної агресії в конфліктній комунікації досліджували Г. Є. Крейдлін [4], Л. Л. Славова [5] та ін.

“Вербальна агресія — це різновид агресії, що проявляється за допомогою комунікативно-знакових (вербальних і невербальних) засобів” [3: 261]. Вербальні і невербальні засоби є невід’ємними складниками процесу комунікації, адже вони доповнюють один одного, уточнюють, замінюють, створюють основу формування діалогічного спілкування мовців.

Вербальною агресією є словесне вираження негативних почуттів, емоцій співрозмовників у конфліктній ситуації. Ю. В. Щербиніна виокремлює такі форми агресії, як образу, погрозу, грубу відповідь тощо [2]. Словесна образа сприяє бажанню мовця емоційно зняти стрес. Вербальна агресія спрямована на співрозмовника, і такий напад стимулює відповідну реакцію з його боку, у результаті чого конфлікт досягає своєї кульмінації.

К. Ф. Седов стверджує, що за своєю знаковою природою вербальна агресія у побутовій сварці може мати вербальне й невербальне втілення. Говорячи про невербальні прояви агресії, ми перш за все маємо на увазі різноманітні пантомімічні форми, а особливо жести [3: 262].

Г. Є. Крейдлін зазначає, що “невербальна агресія завжди відтворюється парамовними одиницями і жестами (або кінемами), що порушують особистий простір людини, яка цього не бажає” [4: 175].

Вагому роль у процесі конфліктної комунікації відіграють як вербальні, так і невербальні засоби комунікації, зокрема агресивні жести, що допомагають передати відповідний емоційний стан персонажів під час діалогічної взаємодії. Агресивні жести персонажі використовують у стані афекту, роздратування тощо. Такі жести спрямовані на те, щоб заподіяти співрозмовникові певної фізичної шкоди і, таким чином, підсилити вербальну агресію. Наприклад:

— *Лукино, йди спати! Чого ти тут сидиш надворі? Може, сподіваєшся якого ледаря до себе?* — крикнув Клим з порога.

— *Не сподіваюсь я нікого, хіба своєї смерті,* — обізвалась Лукина.

— *Може, ти оце ждеш свого Уласа? Не жди, бо він там упадає коло своєї гнилої Гапки. Йди спати та припадай лишень до мене...*

— *До тебе, гнилого? Не піду. Не печі мені очей Уласом. Я його ненавиджу.*

— *Йди, бо битиму!* — крикнув Клим несамовито.

— *А зась тобі, поганий! Мене й мати ніколи не били.*

— *Мати не била, та, може, бив твій коханець, розбишака Улас!*

— *Я Уласа ненавиджу. Через його сталося все моє лихо!*

— *Йди в хату, кажу тобі!* — крикнув Клим, як божевільний.

Клим прискочив до Лукини і пхнув її [6: 93].

Діалогічне мовлення являє собою поєднання реплік-наказів Кліма з репліками-відмовами Лукини. Для того щоб привернути увагу дружини й наказати їй іти спати, Клим звертається до неї *Лукино*. Але не дочекавшись реакції на наказ, Клим ставить низку запитань, щоб дізнатися причину її сидіння на вулиці. А потім починає кепкувати з дружини, яка йому різко відповідає. Обурений такою поведінкою Лукини, Клим починає кричати, як божевільний. Агресивні жести “*Клим прискочив до Лукини і пхнув її*”, які замінюють вербальну репліку, є індивідуально-взаємними, емоційними (виражають стан головного героя). У мовленні Клим використовує негативний вислів *гнила Гапка*, який несе у собі негативно-оцінне спрямування, є зневажливим і згрубілим. Лукина називає свого чоловіка *гнилим і поганим*, виражаючи ненависть та лють до нього. Або:

Трясе він матір та кричить, як навіжений:

— *Ти не мати, а скажена собака. В тебе піна тече з рота, як в скаженого вовка. В тебе язик випаде такий завдовжки, як кочержилно. Тобі тільки байстрюків водить, а не жити з дітьми й людьми. Допекла ти й батькові до живих печінок.*

Вилаявши матір донесхочу, Петро кинув її на лаву та й пішов з хати.

— *Цур тобі, пек тобі! Не я тебе родила. Родила тебе люта зміюка. Не буду я жива, як зостанусь жити в оцій хаті* [6: 249].

Діалог починається з агресивного жесту, який передає емоційний стан мовця (Петра). Його репліки у діалозі теж завершуються агресивним жестом (*кидає матір і йде геть*). У мовленні Петро порівнює мати зі *скаженою собакою* та *скаженим вовком*, що свідчить про його лють до неї. Лише у стані афекту, роздратування мовець використовує агресивні жести, завдаючи болю іншій людині.

У стані роздратування, ненависті персонажі використовують агресивні жести, що є ненормативними, неприйнятними у суспільстві, наприклад:

— *Бодай тебе побила лиха година та нещаслива. Ще й вона чіпляється до мене, неначе я згубила з світу її невістку, — голосила крізь сльози Палажка, вхопившись руками за голову. — Це не Мелашка, а смерть моя. Коли вона зосталась у Києві, то певно, через тебе, Кайдашихо. Про мене, йди собі в Київ чи хоч і за границю та й шукай її, — сказала Палажка, обертаючись до Кайдашихи.*

— *Що ти кажеш? Через мене Мелашка покинула нас? Тобі, Палажко, час помирати, а ти набрихуєш на мене! Схаменись, стара бабо! Що ти верзеш? Сама ходить по хатах, піддурює людей іти з собою, а на мене складає пеню.*

— *Ба через тебе. Хіба люди не говорять за тебе на селі? Хіба не знаємо, як ти нападальсь на невістку? Отак якраз, як **ота стара сука Параска** на мене, що я через неї і світу не бачу.*

— *Палажко, не бреш на старість. Ти гріха не боїшся, — сказала Кайдашиха.*

— *Ба не брешу. Бреш сама! — крикнула Палажка і кинулась на Кайдашиху, як півень кидається на другого півня.*

— *Ба брешеш! Яке тобі діло до мене та до моєї невістки? Яке тобі діло до того, що в нашій хаті робиться? Нащо тобі заглядати в наші горшки?*

[...]

— *За мої горшки, за мою невістку ось тобі на! — сказала Кайдашиха і дала Палажці дулю під самісінький ніс, так що вона аж голову задерла.*

— *А тобі ось дві!*

Палажка стулила дві дулі, покрутила одну кругом другої і сунула обидві під самий ніс Кайдашиці [6: 387].

Цей діалог являє собою сварку між Кайдашихою і Палажкою, адже Палажка повела до Києва Мелашку і там її загубила. Палажка на цей закид почала проклинати, плакати і схопилась за голову на підтвердження своїх слів. У мовленні Палажка використовує інвективне порівняння як *ота стара сука*, що є негативним, ненормативним, неприйнятним у суспільстві. Конфлікт досягає своєї кульмінації, оскільки Палажка кинулась на Кайдашиху, а потім вони обидві почали крутити одна одній дулі. Така поведінка є край негативною, непринятною у суспільстві. Лексична наповненість мовлення персонажів, невербальні та інтонаційні засоби передають їхній емоційний стан (стан афекту, агресії) та створюють атмосферу напруження і конфлікту.

У конфліктному мовленні персонажів міміко-жестикуляційні засоби, постава, візуальний контакт, агресивне мовчання можуть поєднуватися, підсилюючи дію вербальних засобів, надаючи їм певного емоційно-експресивного забарвлення, наприклад:

— *І скажи ти, на милість Божу! І нащо ти граєш в карти, коли ти більше програєш, ніж виграєш? — спитала вона так сміливо й наважливо, неначе судили його судом.*

— А тобі яке діло, що я там в карти граю, чи що? — обіззався Воздвиженський.

— Як то, яке діло! Як то так! То мені нема діла до того, що мій муж робить?

— А нема тобі діла! Твоє діло он! Дитина, колиска та кухня!

— Мені нема діла! — крикнула Марта, і її великі очі стали ще більше, а лице зблідло. — Є мені діло! — промовила вона голосно і з тим словом так стукнула по столі рукою навідлі, що ніби тому не можна було ні кришки не вірить. Вона стояла серед зали, висока, рівна й люта [6: 56].

Мовець провокує конфліктну ситуацію розмови. Він викликає у слухача негативні емоції і провокує його на відповідну реакцію. Цей факт підтверджує тон вербального вираження репліки (“спитала вона так сміливо й наважливо, неначе судили його судом”). Спочатку Воздвиженський намагається не вступати в конфлікт і реагує цілком спокійно, на що жінка знов обурюється його реакцією. З діалогу видно, що в основному дружина бере на себе роль ініціатора конфлікту, а спокійний тон та висловлювання чоловіка доводять її до граничного прояву люті, про що свідчить агресивна міміка жінки: “її великі очі стали ще більше, а лице зблідло”. Адаптори тіла “стукнула по столі рукою навідлі” завершують комунікативний акт, виражаючи почуття та стосунки між співрозмовниками. Постава дружини “вона стояла серед зали, висока, рівна й люта” виражає її емоційний стан. Або:

— На бісового батька ти оце завітчала колючками драбину, неначе молоду до вінця! — гукнув він до жінки.

— Чого це ти розносишся з чортами до служби? Перехрести лиш перше лоба. Хіба не чуєш, що до церкви дзвонять, — обіззалась з хати Кавуниха.

Нимидора вхопила кухоль з водою та швиденько дала драла надвір умиватись.

— На те завітчала драбину, щоб твоя наймичка не бігала до хлопців на вулицю! — промовила Кавуниха.

— А хоч би й побігла на вулицю! Аби діло робила! Хіба ж і ти дівкою не бігала на вулицю?

— А не бігала.

— Авжеж! Не бігала. Як той хорт, плигала через тини та через перелазу.

— Я була хазяйська дочка, а Нимидора наймичка. Коли найнялася, то нехай держиться хати, а то яка з неї буде робота вдень? Кунятиме над роботою цілий день.

— Чи вже ж ти оце вночі бігала з заступом за колючками?

— А хоч би й бігала, що тобі до того? Чого це ти все оступаєшся за неї, наче вона твоя жінка? Я понабиваю на щоблях голок та шпильок, не то що колючок навішаю.

Кавун замовк, Кавуниха зціпила зуби та все скося поглядала на Нимидору, не говорячи до неї й слова [б: 47].

Цей діалог є прототипом усного розмовного діалогу між подружжям під час сварки. Кавун у мовленні використовує негативний вислів *на бісового батька*, який є неприйнятним у літературній мові, і надає мовленню і всьому діалогу емоційно-негативного забарвлення. Наявність невербальних складників (*Кавун мовчить, Кавуниха зціпила зуби і скося поглядає*) дозволяє зрозуміти емоційний стан головних героїв (вони образились один на одного). У мовленні Кавунихи наявний розмовний елемент *куняти*, що надає мовленню персонажа природності, розмовності тощо.

Отже, вербальні та невербальні засоби комунікації формують діалогічне мовлення персонажів. Репліки персонажів у конфліктних діалогах насичені негативно-оцінними лексемами, інвективами тощо. Основними функціями невербальних засобів у конфліктній комунікації в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького є: а) відображення в комунікативному акті актуальних мовленнєвих дій; б) заміщення мовленнєвих висловлювань персонажів; в) доповнення мовлення головних героїв у змістовому відношенні; г) репрезентація емоційного стану мовців. Невербальні засоби є невід’ємними складниками конфліктної комунікації, надають мовленню експресії, передають емоційний стан персонажів, стан ненависті, роздратування, агресії.

У подальших дослідженнях варто було б звернути увагу на роль агресивного мовчання у процесі діалогічної взаємодії персонажів.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Воронцова Т. А. Речевая агрессия вторжение в коммуникативное пространство / Т. А. Воронцова. — Ижевск : Издательский дом “Удмуртский университет”, 2006. — 252 с.
2. Щербинина Ю. В. Вербальная агрессия / Ю. В. Щербинина. — М. : КомКнига, 2006. — 360 с. — (Монография).
3. Седов К. Ф. Ссора / К. Ф. Седов // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / Под общей ред. К. Ф. Седова. — М. : Лабиринт, 2007. — С. 259–268.

4. Крейдлин Г. Е. Мужчина и женщина в диалоге II: невербальная агрессия как тип поведения / Г. Е. Крейдлин // Агрессия в языке и речи: Сборник науч. статей / Сост. и отв. ред. И. А. Шаронов. — М. : РГГУ, 2004. — С. 174–187.
5. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) / Л. Л. Славова. — Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка. — Житомир : ЖДУ, 2005. — 108 с.
6. Нечуй-Левицький І. С. Прозові твори / І. С. Нечуй-Левицький: Зібрання творів у десяти томах. — К. : Наукова думка, 1965–1968 рр.